

de idi. (Büyük Selçukilerde, sf.62-123; İlhanlılarda, sf.256; Anadolu Selçuklularında, sf.123).

Bununla beraber, ehemmiyetine binaen her Türk devletinde ayrıca «Toprağın ve halkın idaresi» isimli fasıllarda tetkik edilmekte olan bu meseleler, daha sarıh bir şekilde vaz ve izaha muhtaçtırlar. Bu arada, hemen her Türk devletinde mevcudiyeti kolaylıkla farz ve kabul edilen timar şeklindeki askerî dirliklerle mirî topraklar meselesi, şüphesiz, üzerinde en titiz dikkat ve itina ile durulacak büyük meselelerdendirler. Aksi takdirde, hakikatte ayrı zaman ve mekânlarda çok dikkate şayan farklarla birbirinden ayrı şekiller almış olan müesseseleri birbirine karıştırmak tehlikesi mevcuttur.

Bu kitapta dikkate şayan malûmat verilmiş olan fasıllardan biri de her Türk devletinde iyi bir idarenin ve teşkilâtçılığın en büyük vasıtası olan nüfus ve arazi tahrirlerine ve defter tutma usullerine ait verilmiş olan malûmatdır. Bu malûmat sayesinde, bu devletlerde merkezî devlet bürolarının ellerinde bulunan defterlerin mahiyeti ile, divanların nasıl işlediğini görmekteyiz. (sf.97,232,280,479).

Birçok bakımlardan yeni ve faydalı malûmatla dolu olan bu kitabı okuyucularımıza hararetle tavsiye ederiz.

Ömer Lûtfi BARKAN

Dr. OSMAN NEBİOĞLU: Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkische Wirtschaft. (Probleme der Weltwirtschaft, herausg. von A. PREDÖHL, Bd. 68.) — Jena (Gustav Fischer) 1941. — 95 sayfa. Fiyat: RM. 4,50.

Göttingen üniversitesine ait bir doktora tezi olan bu kitabın müellifi, eserin sonsözünde (sayfa 92), kapitülasyonların eskidenberi daima hukukî ve siyasî araştırmalara mevzu teşkil ettiklerini, bunâ mukabil bunların *iktisadî* tesirlerini araştıran derli toplu bir eserin şimdiye kadar vücade getirilmemiş olduğunu belirtmektedir. İşte *Dr. Nebioğlu* eksik olan bu boşluğu doldurmayı kendisine gaye edinmiş ve üzerine aldığı vazifeyi, umumiyet itibarile, iyi bir şekilde yapmıştır. Müellif, bu mevzula alâkadar yerli ve yabancı neşriyatın tetkikinden edindiği geniş bilgiye dayanarak, ewelâ kapitülasyonların ta-

rihî inkişafını tetkik etmekte (sayfa 1-29), sonra bunların Türk iktisadî hayatı üzerinde hasıl ettikleri tesirleri araştırmakta (sayfa 30-74) ve nihayet kapitülasyonların ilgasından sonraki devre içinde yeni Türkiyenin iktisadî durumunu kısaca incelemektedir (sayfa 75-95). Eser, şimdiye kadar malûm olmıyan yeni malzemeyi ihtiva etmeyip, sadece mevcut neşriyattan çıkarılan neticelerin işlenmesi ve bunların sistematik bir şekilde ortaya konulması ile iktifa edilmekle beraber, kapitülasyonlara ait en mühim noktaları icmal ve hulâsa eden bu kitabın, hususî kıymet taşımadığı ve dikkate değer olmadığı söylenemez.

Şimdi kitabın ihtiva ettiği bahisleri daha yakından tanıyalım:

Malûm olduğu üzere, kapitülasyonların mahiyetinden bahsedildiği vakit, bir memlekette oturan yabancılara kısmen bir taraflı, kısmen iki taraflı olmak üzere tanınmış bulunan hususî haklar hatıra gelir. *Dr. Nebioğlu*, hocası Prof. *Rath*'dan mülhem olarak, kapitülasyonları «bir taraflı verilmiş kapitülasyonlar», «iki taraflı verilmiş kapitülasyonlar» ve «imperyalist kapitülasyonlar» olmak üzere başlıca üç tipe irca etmektedir. Kapitülasyonların bu şekilde tefrik ve taksimine hiç şüphesiz mantıkî bakımdan itiraz edilebilir; zira birinci ve ikinci tipler arasında yapılan tefrikin, sırf hukukî bir kıstasa istinat etmesine mukabil, üçüncü tipi teşkil eden imperyalist kapitülasyonlarla iktisat siyasetine ait bazı gayeler istihdaf ve bu gayelerin tahakkukuna hizmet edilmek istenmektedir. Şekil itibarile iki taraflı kapitülasyonlarla imperyalist kapitülasyonlar yekdiğerinin aksi değildirler. Eğer imperyalist kapitülasyonların aksini teşkil edecek bir tip bulunmak istenirse, bu takdirde bu muhalif ve zıt tipin maddî bir kıstas vasıtasile tayinine mecburiyet hasıl olacaktır.

Müellif, *kapitülasyonların doğuşu* meselesinde, «bunların menşelerinin çok eski zamanlara kadar geri gittiği» (sayfa 3) noktai nazarı müdafaa etmekte ve ilk kapitülasyonların «Osmanlı İmparatorluğunda verildikleri ve Fransa tarafından istihsal edildikleri» şeklindeki Fransız görüşünün hakikate uygun olmadığını söylemektedir (sayfa 6). İstanbulun fethi sıralarında kapitülasyonların, bilhassa iki taraflı kapitülasyonlar şeklinde, gerek bu şehirdе ve gerek bilhassa Osmanlı Devletine komşu memleketlerde çok taammüm etmiş bir vaziyette olduğu, birçok tarihî misaller delâletile, izah ve ispat edilmektedir. Şu halde Osmanlı İmparatorluğu, uzun zamandanberi yaşamakta olan bu müesseseyi aynen kabul etmiş olmakla beraber, hiç şüphesiz bu müessesede sonradan vukua gelen bazı istihale ve

inkıŝafların sebeplerini, kısmen muayyen hal ve şartların husulüne atfetmek lâzımdır.

Müellif, Osmanlı İmparatorluğunda *kapitülâsyonlar tarihi*'ni dört devreye ayırmak suretile tétkik etmekte ve üçüncü devreyi, imperyalist kapitülâsyonlar tipinin doğduğu bir devre olarak tavsif etmektedir (18 inci asrın ortaları). Eski kapitülâsyon devrelerinin izahına tahsis edilmiş bulunan kısım, o devirlerde muhtelif memleketlere bahşedilmiş olan kapitülâsyonları teferruatlı bir şekilde saymakla beraber, ecnebilerin malik oldukları «hususî haklar» ın hakikî karakter ve muhtevalarını tamamen aydınlatmamaktadır. Fikrimize göre, eski devrelere ait olan ve kapitülâsyonlar tesmiye edilen bu akidler, modern ticaret mukavelelerinin ilk şekillerinden başka bir şey olmayıp, bu mukavelelerdeki, diğer tarafa karşı hususî mükellefiyet ve taahhütlerle bağı olan bir tarafın «hususî haklar» ı, sırf *rüçhanlı haklar* mahiyetinde olup, bir taraflı olarak verilmiş ve imtiyazları tazammun eden haklar (Privilegien) cümlesinden değildirlir.

Buna mukabil, müellif tarafından «imperyalist kapitülâsyonlar» tesmiye edilen kapitülâsyonlar, gerçi «şeklen yalnız yabancılara ait hak ve imtiyazları tayin ve garanti eden mukaveleler» den ibaret iseler de, filiyatta devletler bunlardan kendi siyasî ve iktisadî menfaatleri lehinde istifade etmek suretile bunları suiistimal eylemişlerdir» (sayfa 23). Müellif, kapitülâsyonların bertaraf edilmelerine matuf gayretlere kısaca göz gezdirdikten sonra, kapitülâsyonların Türk iktisadî hayatı üzerindeki tesirlerini araştırmakta ve bu meyanda «organize edilmiş iktisadî hayat» safhası (sayfa 31 den itibaren) ile «yari koloni olmağa doğru istihale» (sayfa 40 dan itibaren) safhası yekdiğerinden tefrik edilmektedir.

Birinci devirde kapitülâsyonlar memleket iktisadiyatına zararlı olmak şöyle dursun, bilâkis bunlar «iktisadî faaliyetleri ilerletici ve teşvik edici mahiyette idiler, çünkü memlekette istihsal edilen mallar, yabancı piyasalardaki mallara faik bir vaziyet arz ediyorlardı» (sayfa 39). Müellif, eski ve yeni neşriyatdaki malzemedan istifade etmek suretile, o devirlerde Osmanlı İmparatorluğunda sağlam bir maliyenin ve parlak ve münkeşif bir smâî hayatın mevcut olduğunu ispata çalışmaktadır. Bütün bunlar ikinci devirde esaslı bir şekilde tahavvül etmektedirler; bu devirde «umumî, siyasî, sosyal ve kültürel inkıraz çerçevesi içinde iktisadî bünyenin çöküşü» de başlamış bulunmaktadır (sayfa 40). Bu çöküşün sebepleri arasında kapitülâsyonlar da zikredilmekte ise de, bu müessesenin umumî inkıraz üzerinde *ikinci derecede* rol oynayan âmiller mevanında olduğu kâfi

açıklıkla belirtilmemektedir. Herhalde imparatorluğun başaşağı gidişinde *birinci derecede* rol oynayan âmil, *devletin siyasi kudret ve nüfuzunun gittikçe artan mikyasta zayıflaması* idi ki, bunun sebeplerini ancak geniş bir tarihî - siyasi tetkik çerçevesi içinde izah etmek mümkündür. Devlet siyaseten zayıf bir vâziyete geldikten sonradır ki, ancak, ticaret ve iktisat siyasetine ait bu (hakikî) imtiyazların birbirini müteakıp bahşedilmelerine mecburiyet hasıl olmuştu. Bu imtiyazlar müteakıp devreler zarfında, dahilî sebeplerden dolayı zaten zayıflamış ve gerilemiş bulunan memleket iktisadiyatının, gittikçe artan bir şekilde çökmesine sebep olmuşlardır. Müellif, kapitülâsyonların icra ettikleri tesirleri, «tahrip edici», «alıkoyucu» ve «değiştirici» olmak üzere üçe ayırmakta ve o zamanki millî sanayiinin, müşkülât ihdas edilmek şöyle dursun, bilâkis yardım ve himaye gören Avrupa fabrikalarının vücade getirdikleri mamulâtın rekabeti karşısında, tutunamıyarak tedricen nasıl sönüp gittiğini ve Türk tacirlerinin «kendilerine birtakım imtiyazlar ve hususî haklar bahşedilmiş bulunan Avrupalı tacirler» tarafından daima artan bir şekilde nasıl piyasalardan uzaklaştırıldıklarını anlatmaktadır. Müellif, müteakıp fasıllarda, haricî ticaretin takip ettiği inkişafı (yâni mamûl maddeler ithalâtının, ham madde ihracatı lehine gerilemesi), ve malî münasebetlerin aldığı yeni istikametleri ve temayülleri araştırmaktadır.

İmperyalist kapitülâsyonların esas itibarile İngiliz - Fransız siyasi kudret ve nüfuzunun tevsî ve idamesine matuf gayretlerinin bir neticesi olduğu tekrar tekrar tebarüz ettirilmektedir (sayfa 3, 72 ve eserin sair sayfaları); bununla beraber 64 üncü sayfadaki cetvelden, haricî ticaret muamelelerine müteallik münasebetler bakımından, İtalya ve Almanya gibi memleketlerin, diğer bütün büyük devletlere nazaran kapitülâsyonlardan nisbî bakımdan daha fazla müstefit oldukları anlaşılmaktadır (1878 senesinde Almanyadan yapılan ithalât bedeli 48,000, İtalyadan 529.000 altın Türk lirası. 1913 senesinde Almanyadan 4.69 milyon ve İtalyadan 3.64 milyon; 1878 de Fransada 3,25 ve 1913 de 3.59 milyon; 1878 senesinde İngiltereden 9.71; 1913 de 8,13 milyon liradır. Yâni 1878 senesinden 1913 senesine kadar Almanya ve İtalyanın Türkiyeye vaki ihracatları fevkalâde artmış olmasına mukabil, avni devre zarfında İngiliz ve Fransız ihracatı büyük terakki kavdetmemislerdir.)

Kapitülâsyonların bertaraf edilmelerinin. Kemalist Türkiyenin doğduğu âne rastlaması bir tesadüf eseri değildir. Büyük mücadeleler pahasına kurulmuş bulunan bu genç Cumhuriyet için, eski imti-

Yazların devamına, diğer noktai nazarlardan sarfinazar, sadece siyasi

suur ve kendine itimat bakımından dahi tahammül edilemezdi; bununla beraber, genç cümhuriyeti kuran devlet adamları, iktisadî hayatta cari olan eski sistemin yerine yeni bir sistem kurmak lüzumunu da derhal kavramışlardı. *Doktor Nebioğlu*, 80 inci ve müteakıp sayfalarda, Türk iktisadiyatının, bizzat devletin de büyük mikyasta iştirak ettiği yeniden kalkınması hususunda alman tedbirleri anlatmaktadır. Filhakika bu iş, binnisbe kısa bir zaman içinde muvaffakiyetle neticelenmiş ve ticaret ve iktisat siyasetleri alanında yabancılara kaptırılmış bulunan hürriyetin yeniden elde edilmesi, bir millî sanayiî doğmasına, ecebilere ait müteaddit imtiyazlı şirketlerin (demiryolları ve sair nakliyat işletmeleri, ve elektrik, gaz, su müesseseleri gibi âmmenin mübrem ihtiyaçlarını tatmin eden müesseseler ve saire gibi) millîleştirilmelerine müncer olmuştur (bak: Sayfa 84 den itibaren). Bu suretle *Atatürk*'ün şu sözüne uygun olarak hareket edilmiş olunuyordu: «Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngü ile değil, süngüsünün dahi istinad ettiği iktisadiyatla kuracaktır.» *Atatürk*'ün bu sözüne şu ciheti de ilâve edelim ki, şayet bu meseleyi aksi bakımdan mütalea edecek olursak, yeni Türkiye Devletinin siyasî kudret ve nüfuzunun idaresi için, Türk iktisadiyatının tekemmül ve inkişaf ettirilmesi nasıl son derece haizi ehemmiyet bir iş ise, Türk iktisadiyatının inkişaf ve tekâmülü için de kapitülâsyonlar müessesesinin ilgası ve nihayet bu işi muvaffakiyetle başarmak için de siyasî kudret ve nüfuzun takviyesi gibi bir şartın tahakkuku icap etmekte idi.

Prof. Dr. F. NEUMARK

LE COMMERCE DE L'EUROPE (Avrûya Ticareti). — Milletler Cemiyeti Neşriyatı Serisi, II., Ekonomik ve Malî Meseleler, 1941. II. A.21. — Cenevre (S. D. N.) 1941. - 118 sayfa. — Fiyatı: 5 İsviçre frangı,

Milletler Cemiyeti Ekonomik araştırmalar Servisi neşriyatından olan bu eser, birçok entereasan ve pek mühim veriler (mütalar) ihtiva etmektedir. Fakat maalesef, bir kontrandünün dar çerçevesi içinde bunlardan ancak pek mahdut birkaçı zikredilebilir. Bununla beraber, bu birkaç misalin de, ihtiva ettiği bilginin kıymeti ne kadar övül-